

THE DEVELOPMENT OF DEMOCRATIC CONSCIOUSNESS IN TÜRKİYE: DEMOCRACY AND THE WEST IN ALİ FUAD BAŞGİL

MUHAMMET ALİ KAYACI - ZEYNEB ÇAĞLIYAN İÇENER

Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Mail: kilyosakel@gmail.com

 ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-2689-909X>

Doç. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

Mail: zcicener@ticaret.edu.tr

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2382-972X>

ABSTRACT

Ali Fuad Başgil, creating a field of attraction with his ideas and actions around issues such as freedom, law, democracy and secularism during his lifetime, is the subject of academic studies on his works that are still valid in today's social and political debates. This study examines Başgil in the context of his role in the conceptualization of the idea of democracy in Türkiye. Democracy, which was considered as an imported concept from the West by the nationalist-conservative circles in his own era, was conceptualized by Başgil by weaving different concepts, especially liberty, equality and justice, with each other. This undoubtedly made Başgil an influential figure in the formation of democracy consciousness in Türkiye, considering the groups he influenced. The study aims at showing the relationship between Başgil's view of the West and the way he interprets the concept of democracy. Başgil refers to the culture and milieu of democracy he witnessed during his time in Europe and invites us to think about the spiritual foundations of Western civilization, which he calls "thin civilization". This is, in our opinion, the most important dimension that Başgil brings to the discussions on democracy, which is overlooked. A holistic view on Başgil's understanding of democracy is only possible by revealing both the material and spiritual, or in his own words, moral dimensions of democracy. The multilayered nature of his definition of democracy shows that he had an understanding far ahead of his time.

Keywords: Ali Fuad Başgil, Democracy, West, Conservatism, Türkiye

Makaleye Ait Bilgiler

Makale Türü: Araştırma

Geliş Tarihi: 23.07.2023

Kabul Tarihi: 03.08.2023

Yayın Tarihi: 15.10.2023

Yayın Sezonu: Temmuz-Aralık

Makaleye Atıf Bilgisi

KAYACI Muhammet Ali - İÇENER Zeyneb Çağlıyan, (2023). "Türkiye'de Demokrasi Bilincinin Oluşumu: Ali Fuad Başgil'de Demokrasi ve Batı". *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. Yıl: 19 Sayı: 65. (80-106)

muhafazakârdüşünce • yıl: 19 - sayı: 65 • Temmuz-Aralık 2023

TÜRKİYE'DE DEMOKRASİ BİLİNCİNİN OLUŞUMU: ALİ FUAD BAŞGİL'DE DEMOKRASİ VE BATI*

MUHAMMET ALİ KAYACI - ZEYNEB ÇAĞLIYAN İÇENER

Öz

Yaşadığı dönemde hürriyet, hukuk, demokrasi ve lâiklik gibi konular etrafında serdettiği fikirler ve gerçekleştirdiği fiiller itibariyle bir çekim alanı oluşturan Ali Fuad Başgil, günümüz siyasi ve sosyal tartışmalarında hâlen geçerliliğini muhafaza eden eserleriyle akademik çalışmalara konu olmaktadır. Bu çalışma, Başgil'i Türkiye'de demokrasi fikrinin kavramsallaştırılmasındaki rolü bağlamında ele almaktadır. Kendi döneminde, hususiyetle milliyetçi-muhafazakâr çevrelerce Batı'dan ithal bir kavram addedilerek mesafeli yaklaşılan demokrasi kavramını Başgil başta hürriyet, eşitlik ve adalet olmak üzere farklı kavramları birbiriyle adeta öreterek somutlaştırmıştır. Şüphesiz bu durum etkilediği kesimler düşünlüğünde Türkiye'de demokrasi bilincinin oluşması yolunda Başgil'i etkili bir isim hâline getirmiştir. Çalışmanın amacı, Başgil'in Batı'ya bakışıyla demokrasi kavramının içini doldurduğu arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Başgil özellikle Avrupa'da yaşadığı dönemde şahit olduğu demokrasi kültürü ve muhitine atıfta bulunmakta ve "ince medeniyet" olarak nitelediği Batı medeniyetinin manevi temelleri üzerinde bizi düşünmeye davet etmektedir. Başgil'in gözden kaçırılan ama demokrasi tartışmalarına getirdiği en önemli boyut kanaatimizce budur. Başgil'in demokrasi anlayışının bütünlüklü bir şekilde anlaşılabilmesi demokrasinin hem maddi hem de mânevi ya da kendi ifadesiyle ahlâkî boyutlarını ortaya koymakla mümkündür. Demokrasi tanımındaki çok katmanlılık zamanının çok ilerisinde bir kavrayış içinde olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ali Fuad Başgil, Demokrasi, Batı, Muhafazakârlık, Türkiye

* Bu çalışma, Muhammet Ali Kayacı'nın İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde Doç. Dr. Zeyneb Çağlıyan İçener danışmanlığında hazırladığı "Ali Fuad Başgil'de Batı ve Demokrasi" başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

Giriş

Türkiye'nin demokrasi serüveninde gelinen noktayı anlayabilmek için geriye dönük okumalar yapmak, izlenen yollara bakmak, yolda karşılaşılan zorlukları ve bunlarla başa çıkma çabalarını ele almak epeydir akademik çalışmalara konu olmaktadır. Bununla beraber demokrasi yolunda rotayı çizen, güzergâh belirleyen isimlerin incelenmesinin de bu çerçevede ayrı bir önemi vardır. Bu isimlerden birisi de hiç şüphesiz hem fikriyatta hem aksiyonda demokrasi algımızın şekillenmesine etkisi olan Ali Fuad Başgil'dir. Nitekim Başgil 1944-1959 yılları arasında, özellikle demokrasi, hürriyet ve insan hakları bahsinde çeşitli gazete ve dergilerde yayımladığı makale ve konferanslarından derlenen kitabına *Demokrasi Yolunda* başlığını koyarak buna şuurulu bir önem atfettiğini açıkça göstermektedir.

Türkiye'de çoğunlukla liberal fikir dünyasının önde gelen isimlerinden sayılan Başgil'in özellikle de liberal demokrasi anlayışının filizlenmesine katkısı çalışmalarda ön planda yer almaktadır. Yaşadığı dönemde, hem akademisyen-hukukçu kimliğiyle fikrî sahada yazdıkları hem de cemiyet kurmaktan senatörlüğe, siyasi parti kuruculuğundan milletvekilliğine uzanan aktif ve aksiyoner profili, Başgil'in özellikle milliyetçi-muhafazakâr-mütedeyyin kesimlerin umutla sarıldığı bir şahsiyet olmasına yol açmıştır. Tek parti otoriterliği ve 27 Mayıs askerî vesayeti altında ezilen halk iradesinin tabandan bir demokratikleşme talebiyle ortaya çıkmadığı sancılı günlerde, Başgil köylerde/kasabalarda bir araya gelinip okunan gazete ve dergi yazılarıyla adeta bir çekim alanı oluşturuyordu. Demokrasi şuuruna giden yolda, demokrasiye talebin ortaya konabilmesi için ilk basamak demokrasiye eğilimin, alâkanın oluşmasıdır. Başgil tam da bu noktada etkili olmuş öncü isimlerdendir. Hususiyetle milliyetçi-muhafazakâr çevrelerde zaman zaman Batı'dan ithal bir kavram addedilerek tam olarak benimsenmeyen demokrasinin zihinlerdeki soyutluğunu Başgil farklı kavramları adeta birbiriyle örerek somuta çevirmiştir. Demokrasinin kavramsal olarak somutlaştırılarak içinin doldurulması, otoriter vesayetçi anlayışın gelişmesinden korktuğu demokrasi bilincinin oluşmasında rol oynamaktadır. Başgil'in Türk demokrasi tarihindeki yerini anlamak için demokrasiyi nasıl kavramsallaştırdığını detaylandırmak bu nedenle önemlidir.

Yakın döneme geldiğimizde, Başgil'e ilgi ve alâkanın muhafazakâr-liberal çevrelerde bir süredir yeniden tırmanışa geçtiği görülmektedir. Özellikle 28 Şubat sürecinin ve kutuplaştırıcı laik-dindar ayrımının sancılıları sürerken Başgil'in *Din ve Laiklik* eseriyle zamanında etkilediği İslamî kesimler nezdinde tekrar bir çekim alanı oluşturduğunu söylemek mümkündür. Bu

doğrultuda Başgil'in bıraktığı fikrî mirasa bakmak önemli ve hatta gereklidir. Bu çalışma, bu zamana kadar pek üzerinde durulmayan Başgil'in Batıya bakışıyla demokrasi kavramının içini doldurduğu arasındaki ilişkiyi ele almayı hedeflemektedir. Batı ve demokrasi meselesinde Başgil ile etkilediği kesimlerin durdukları noktaların mesafesini ölçebilmek, Başgil'in bu kesimlerce ne kadar anlaşılabilirliği hususunda bize fikir verecektir.

Bu çalışma, biyografik bir çalışma değildir. Ancak çalışmada Başgil'in hayatındaki bazı önemli dönüm noktalarına demokrasi ve Batı bahsindeki görüşlerini etkilediği nispette yer verilmektedir. Başgil'in özellikle Avrupa'da yaşadığı dönemde şahit olduğu demokrasi kültürü ve muhitine yaptığı atıflar bu çerçevede mühimdir. Başgil, Batı'nın demokratik gelişimine fert-cemiyet-devlet kademelerini birbiriyle ilintilendirdiği geniş bir perspektiften bakmakta, demokrasi kavramsallaştırmasını hukuk ve sosyoloji etrafında şekillendirerek yapmaktadır. Başgil'in demokrasi anlayışının bütünlüklü bir şekilde anlaşılabilmesi demokrasinin hem maddi hem de mânevi ya da kendi ifadesiyle ahlâkî boyutlarını ortaya koymakla mümkündür. Demokrasi tanımındaki çok katmanlılık zamanının çok ötesinde bir kavrayış içinde olduğunu göstermektedir. Hukukçu kimliği tabii olarak demokrasinin prosedürel tarafıyla ilgilenmesini beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede vurguladığı temel ilkeler ve kurumlar katmanlardan birini meydana getirmektedir. Bir diğer katman ise, bir akademisyen olarak demokrasiyi kavramsal olarak ele alarak demokrasiyi ilişkilendirdiği olmazsa olmaz kavramların incelenmesinden müteşekkildir. Katmanlardan belki en irdelenmeye muhtaç olanı ise ülkesini seven bir aydın olarak ahlâk bahsinden yola çıkarak demokrasinin normatifiğini tartışmaya ne ölçüde ve nasıl dâhil ettiği. Çalışmamız gittikçe derinleşen Başgil literatürüne Batı ve demokrasi ilişkisi bağlamında yeni bir perspektif sunmaktadır.

Batı'yla Temas ve Başgil'in Fikrî - Siyasî Güzergâhı

1893 yılında Samsun Çarşamba'da dünyaya gelen Ali Fuat Başgil, Osmanlı'dan cumhuriyete uzanan dönüşüm yıllarında savaşlar-zaferler, yıkımlar-yeni başlangıçlar arasında entelektüel kimliğini oluşturmuştur. İlk tahsilini Çarşamba'da tamamlayıp sonrasında medrese seviyesinde eğitim veren Mekteb-i Kudat'ta¹ okumak üzere İstanbul'a gelen Başgil, tahsiline I. Dünya

1 Mekteb-i Kudat: 1854 yılında Muâllimhane-i Nüvvab adıyla; İslam hukukuna dair belgeleri düzenleyecek, fıkıh ilmine hâkim olacak ve şer'i sahada görev yapacak hukuk adamı yetiştirmek amacıyla kurulmuş medresedir. Bkz. (İpşirli, 2003: 343).

Savaşı nedeniyle ara vermiştir.² Kafkas Cephesi'nde dört buçuk yıl askerliğini yaptıktan sonra ne yapacağı hususunda kararsız kalan Başgil, derin bir hürmet beslediği müderris Şevketî Efendi'nin tavsiyesi üzerine tahsiline devam etmeye karar verir (Başgil, 2021: 68-69). Robert Koleji'nden sonra Almanya'ya giderek Münih Üniversitesi'nde felsefe bölümünü bitirmiş olan Şevketî Efendi şümüllü bir müktesebata sahipti. Arapça, Farsça, İngilizce, Fransızca, Almanca dillerine hâkimiyeti ile Doğu'yu olduğu kadar Batı'yı da okuyabilen bir müderristi (Demirci, 2017: 29-30). Başgil'in bu hürmet ve hayranlık hislerinin kendi entelektüel gelişiminde de benzer bir yoldan gitmesine neden olduğu söylenebilir. Nitekim Başgil'in Batı'yla ilk teması bunun akabinde başlayacak ve önce lise, ardından üniversite eğitimine Paris'te devam edecektir. Yakın bir öğrencisi olan Kadir Mısıroğlu'nun naklettiğine göre, bunu mümkün kılan Başgil'in Paris'teki Türk büyükelçiliğine imam olarak atanması olmuştur (2016: 616). Onun zekâsını fark eden büyükelçi üniversite okumasını teşvik etmiştir. Başgil, Batı mektebinden istifade etmeyi öylesine kafasına koymuştur ki lisans eğitimini Grenoble Hukuk Fakültesi'nde tamamladıktan sonra, Paris Hukuk Fakültesi'nden 1926 yılında doktora derecesini almıştır. Boğazların statüsüne dair yaptığı doktora tezini Atatürk'e ithaf eden Başgil, adeta genç cumhuriyetin kuruluşunun heyecanı içerisinde mektepten memleketine heybesini doldurarak dönmenin peşindedir. Aynı zamanda Paris Siyasî İlimler Okulu ve Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümünden de mezun olmuş, Lahey Devletler Hukuku Akademisi'nde de derslere devam etmiştir. Batı'daki tahsil yılları ona sadece akademik anlamda değil aynı zamanda gündelik hayatı ve insanları gözlemleme, içtimâî bünyeyi tetkik etme imkânını da vermiştir. Bu durum, sonraki bölümde ele alacağımız Başgil'in demokrasi anlayışını oluşturan kavram dünyasını zenginleştiren bir faktör olmuştur.

1929 yılında Türkiye'ye dönmesiyle başlayan süreç, Başgil'in kuruluş aşamasındaki cumhuriyetin farklı ihtiyaçlarını görmesini, bu doğrultuda muhtelif görevler üstlenmesini beraberinde getirmiştir. Gazi Terbiye Mektebi'ni kurarak müdürlüğünü yapmış, sonrasında Maarif Vekâleti Yüksek Tedrisat Umum Müdür Muavinliğine getirilmiştir. 1930 yılından itibaren akademik kimliği ön plana çıkmaya başlamış, önce Ankara Hukuk Fakültesi'nde Roma Hukuku Profesörü, ardından 1933 yılında İstanbul Üniversitesi'nde Anayasa Hukuku Profesörü olarak görevlendirilmiştir. 1937 yılında Hatay

2 Başgil biyografisi için bkz. (Yörük, 2019: XXVI).

Meselesinin çözümü için Cenevre’de toplanan komisyonda Türk delegasyonunun hukuk müşavirliği görevini yürütmüştür.

Başgil, 1930’ların ikinci yarısından itibaren, ilk planda hukuk alanındaki eserleri, sonrasında gazete ve dergi yazılarıyla ismi duyulan, farklı kesimler tarafından ne söylediği merak edilen bir aydındır. Başgil’in Atatürk ve İnönü dönemi tek parti yönetimine bakış açısı kimilerince onun 1930’lardan 1940’lara geçişte sergilediği hızlı dönüşümü anlayabilmemiz açısından önemlidir. Bülent Tanör’e göre, Başgil 1930’lu yıllarda devletçiliği överek sosyal hürriyet anlayışını bu ilkeye dayandırmış; 1944 sonrasında ise yeni bir liberal kimlikle ortaya çıkmıştır (Tanör, 2010: 93). Başgil’in bahsedilen yıllarda devletçiliğe sahip çıktığı doğru olmakla beraber bunu hangi gerekçelere dayandığını iyi anlamak lazımdır. Onun henüz bağımsızlığını kazanmış Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin var olması, gelişip kalkınabilmesi için zaruri olan bir devletçiliği gerekli bulduğu gözden kaçırılmamalıdır (Başgil, 2017: 98). Şahsî teşebbüsün yetersizliğine, imkânların elverişsizliğine, “iktisadî terbiye”, “içtimâî işbirliği” ve “kolektif teşebbüs ruhu”nun yokluğuna vurgu yapması bunu desteklemektedir (a.g.e.: 59). Yüksel Akkaya, Başgil’in devletin iktisadî alandaki düzenleyici ve ahenk kuran rolüne dikkat çektiğini ifade etmektedir (2008: 832) ki bu durum, “zaruri bir devletçilik”ten yola çıkarsa da çok geçmeden liberal bir isim olarak zihinlerde yer edecek bir çizgide ilerlemesinin büyük bir dönüşüm olarak adlandırılmayacağına delildir. “Avrupa’nın en koyu fertçi memleketleri bile Büyük Harp [I. Dünya Savaşı] boyunca sıkı bir devletçilik rejimi yaşamaya razı olmuştur.” diyen Başgil (2017: 97) aslında Avrupa’dan verdiği örnekle devletçiliği bir mecburî durak olarak geçici gördüğünü ifade etmektedir. Bu nedenle her fırsatta bireyin özgürlüğünü ve devlet karşısında korunması gerektiğini belirten Başgil’i bir dönem otoriterliği savunmuş ve sonra büyük bir savrulma yaşamış gibi değerlendirmek isabetli olmayacaktır.

1930’lu yıllarda liberalizmin fikrî ve siyasi manada iflâs ettiği görüşü aydınlar arasında baskın bir görüş hâlini almışken, Başgil liberal fikirlere sahip çıkmaktan geri durmamıştır. Bu yıllarda *Siyasî İlimler Mecmuası*’nda yazılar kaleme alan Başgil, demokrasi, insan hakları ve kişi hürriyetlerini gündeme getirmiştir (Haklı, 2015: 115). 1935 yılında basılan *Esas Teşkilât Hukuku Dersleri* isimli kitabında devlet ve hâkimiyetin esasını, demokrasi ve demokrasiye karşı direnen devlet sistemlerini ele almıştır. Bu eseri takiben kamu

hukuku ve sivil hukuka dair eserler neşretmiştir.³ Tek parti iktidarının ege- men olduğu bir dönemde, Başgil'in hâkim otoriter siyasi anlayış ve ifade öz- gürlüğü üzerindeki kısıtlamalar düşünüldüğünde klâsik liberal fikirleri öne sürmesi önemlidir. Başgil, daha sonra yazmış olduğu *Din ve Lâiklik* (1954) isimli kitabında dönemin şartlarını şu şekilde dile getirmektedir:

Ancak 1945 yazı başlarına, yâni İkinci Dünya Harbi'nin garp demokra- sileri tarafından kazanılmasına kadar geçen devri yaşamış olanlarımız hatırlarlar ki, o devirde Türkiye'de hükûmet adamlarının icraatını tenkit etmek, hususiyle din hürriyeti ve lâiklik gibi tekelleşmiş mevzuları ele almak, adeta intihar etmek demektir (Başgil, 2019b: 12).

Bu tespitler ışığında, yalnızca Başgil'in değil genel manada Kemalist-mo- dernist dalgayla benzer bir süreçte ortaya çıkan “sentezci Türk muhafazakâr- lığın” dalganın altında kalmama çabası içinde, satır arası eleştiriyi aşma- maya gayret eden bir uzlaşmacı tavırla hareket etmeyi tercih etmesi (bkz. Çağlıyan, 2006) daha anlaşılır olmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'nı demokra- tik rejim yanlısı Müttefik Devletlerin kazanması, Türkiye'de demokratikleş- me yönünde adımların atılmasını sağlamıştır. Siyasi olarak muhalif grupların yeni partiler etrafında örgütlenmelerine müsaade edilirken Basın ve Cemi- yetler Kanununda yapılan değişikliklerle matbuata özgürlük alanı açılmış, Türkiye'de “sivil toplum” olgusu oluşmaya başlamıştır (Birinci, 2017: 179). Buna örnek teşkil edecek ilk cemiyetlerden biri de 1 Ekim 1947 tarihinde kurulan Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti'dir. Cemiyetin kuruculuğunu Ali Fuad Başgil ile Ahmet Emin Yalman'ın başını çektiği akademisyen, hukukçu ve gazetecilerden oluşan bir grup üstlenmekteydi. Cemiyetin kuruluşunda Yalman'ın 1947 yılında Londra'da katıldığı Dünya Liberal Birliği'nde alınan “farklı ülkelerde sivil gruplar kurma” kararı etkili olmuştur. Başgil'in de kurucu ve yönetim kurulu başkanı olması tek parti döneminin baskısından mustarip kitleler nezdinde Cemiyetin gördüğü alâkanın sebeplerindendir (Sucu, 2020: 64-65).

Cemiyetin amacı beyannamesinde “devrin totaliter rejim istidatlarına karşı hak ve hürriyet müdafaasını sağlamak” olarak açıklanmıştır (Birinci, 2018: 43-44). Başgil, 1944 yılı sonuna kadar izah (açıklama), telkin (anlatma) ve tenvir (aydınlatma) amacıyla çalışmalar yaptığını fakat bu tarihten sonraki

3 *Klâsik Ferdi Hak ve Hürriyetler Nazariyesi ve Muasır Devletçilik Sistemi* (1938), *Devletin ve Diğer Amme Hükmi Şahsiyetlerinin Mesuliyeti* (1940), *Teşrii Masuniyeti Meselesi* (1941), *Vatandaşların Büyük Millet Meclisine Müracaat Hakları* (1943), *Hukukun Ana Mesele ve Müesseseleri: Siyasi ve Sivil Hukuk Üzerine Etütler* (1946) isimli eserlerinde hak ve özgürlükler bahsini hukuk bağlamında ince ince işlediği görül- mektedir. Bkz. (Göze, 2000: s. IX).

çalışmalarının tenkit (eleştirme) ve mücadele yönünde olduğunu vurgulamıştır (Dursun, 2019: 128). Cemiyetin, bu tenkit ve mücadele döneminin hareketliliği içerisinde kurulması Başgil'in fikrî hayatı açısından önemlidir. Başgil, Cemiyetin organize ettiği panel ve konferanslarda demokrasiye yönelik meseleleri ele almış ve CHP iktidarına karşı eleştirilerini dile getirmiştir (Birinci, 2018: 61-62). Cemiyetin yayın organı olan *Hür Fikirler Mecmuası*'ndaki yazılarında demokrasiyi merkeze alarak hükümet sistemleri, meclisin yapısı, eğitim ve dil meselelerinin önemini anlatmıştır (Dursun, 2017: 224).

Başgil, 1949 yılında kaleme aldığı *Demokrasi Yolunda* isimli kitabıyla demokrasi meselesine eğilmeye devam etmiştir. Eserde, Türkiye'nin seçim kanunundaki eksiklikler ile insan hak ve hürriyetleri ile ilgili daha önce yazmış olduğu makalelere de yer vermiştir. 1950 yılında vermiş olduğu bir dizi konferansın metinlerini ve *Yeni Sabah* gazetesinde kaleme aldığı din ve devlet işlerini konu edinen makalelerini 1954 yılında *Din ve Lâiklik* isimli kitabında toplamıştır. Bu kitapta inanç, ibadet ve dinî fikirleri yayma özgürlüğüne vurgu yaparak devletin din, dinin de devlet egemenliğinde olmaması ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın özerk olması gerektiğini ileri sürmüştür. Vakıfların ise amacına uygun işlerlik kazanması için Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlanmasının gerekliliğine işaret etmiştir (Özçelik, 1992: 129).

İlmî çalışmalarıyla 1939'da verilen unvanına atıfla "ordinaryüs" olarak nam salan Başgil, Türkiye'yi uluslararası platformlarda temsil etmek üzere yetkilendirilmiştir. 1937'de Hatay Meselesinin Milletler Cemiyeti'ndeki toplantısına ilaveten, 1942'de Beynelmillel İdari İlimler Akademisi'nin Berlin toplantısında, 1952'de Pakistan ve 1959'da Kudüs'te toplanan Umum İslam Kongrelerinde, 1959'da ise Weisbaden'de yapılan Hukukçular Kongresi'nde Türkiye'yi temsil etmiştir (Özbadem, 2021: 9). İslam hukukuna ve Batı hukukuna vukufiyeti, uluslararası temsil söz konusu olduğunda farklı dönemlerde dahi Başgil'i akla gelen ilk isimlerden biri kılmıştır.

Başgil'in siyasette aktifleşme sürecinin ise 27 Mayıs 1960 askerî darbesinden sonra başladığını söylemek mümkündür. 27 Mayıs'a giden süreçte İstanbul Üniversitesi hocalarından biri olarak 28 Nisan öğrenci olaylarına şahitlik etmiştir. Olaylar CHP'ye karşı kurulan Tahkikat Komisyonu'na yönelik itirazlarla alevlenmiş, Demokrat Parti (DP) iktidarına karşı bir harekete dönüşmüştür. Siyasi gerginliğin sona ermesi için fiilî olarak çaba sarf ettiğini anlatan Başgil, 30 Nisan 1960 akşamında Çankaya Köşkü'nde yapılan toplantıda Başbakan Adnan Menderes'e hükümetin istifa etmesinin uygun olacağını ifade ettiğini belirtir (Başgil, 2018: 76). Kurulacak yeni kabinenin

DP ve CHP milletvekillerinden meydana gelmesinin gerginliği sonlandıracağı düşüncesindedir (a.g.e.). Fakat süreç Başgil'in önerdiğinden çok farklı biçimde yönetilince Türk demokrasisi vahim olayların yaşanacağı zorlu bir döneme girmiştir.

Demokrasiye olan inancı aşikâr olan Başgil, ilk planda çelişkili gibi görünmekle beraber darbe ile yönetimi devralan beşi general olmak üzere muhtelif rütbeli askerlerden oluşan 38 kişilik Milli Birlik Komitesi'nin (MBK) yönetimi ele almasını itidalli bir biçimde karşılamıştır. Millet adına görev yapacağını düşündüğü askerî yönetimin tarafsız bir yönetim sürdüreceğini tasavvur etmiştir (Başgil, 2019c: 125). Her ne kadar MBK yönetimi kalıcı bir siyasi yönetim kurmaktan imtina ederek bir sene sonra ülkeyi seçimlere götürse de, DP'nin kapatılması, siyasilerin yasaklanması ve Başbakan Menderes ile kabinesinden iki bakanın idam edilmesiyle on beş yıllık çok partili demokratik hayat denemesinin ilk kazası yaşanmıştır. Bunun sancıları uzun soluklu olmuştur. Nitekim Başgil de bir süre sonra ilk itidalli tutumunun aksine bir havanın geliştiğini bizzat tecrübe etmeye başlamıştı. İstanbul Askerî Valisi Refik Tulga, İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin “gerici” ithamıyla Başgil aleyhinde imza toplaması üzerine, Başgil'i makamına çağırarak bu ithamlara cevaben bir açıklama istemişti (*Akşam*, 1 Ağustos 1960; *Vatan*, 2 Ağustos 1960). Başgil, bir süre sonra üniversitedeki görevinden istifa edince, Fakülte Profesörler Kurulu istifayı kabul etmeyip Başgil'i göreve döndürmüştü (Başgil, 2019c: 251). Fakat MBK'nın 28 Ekim 1960 tarihinde yürürlüğe koyduğu 114 sayılı kanunla görevlerinden uzaklaştırılan 147 öğretim üyesi arasında Başgil de yer almış ve üniversiteden ayrılmak zorunda bırakılmıştı.

Başgil, yeni anayasa ve seçim kanunu çalışmalarını yapmak üzere kurulması plânlanan Kurucu Meclis ile ilgili 1960 yılının Kasım ayında *Yeni Sabah* gazetesinde dört farklı yazı kaleme almıştır.⁴ 12 Aralık 1960 tarihinde yürürlüğe giren 157 sayılı kanunla ise Kurucu Meclisin eleştirilmesi yasaklanacaktır. *Yeni Dünya* isimli mecmuanın kanunun yürürlüğe girmesinden sonra Başgil'in söz konusu yazılarından birini alıntılararak yayınlaması üzerine Başgil'e soruşturma açılmıştır. Bunun neticesinde 11 Ocak 1960 günü tutuklanan Başgil, 27 Mart 1960 tarihine kadar tutuklu kalmıştır (*Yeni İstanbul*, 28 Mart 1961). Tahliyesi sonrası yapmış olduğu basın toplantısında, bir gazetecinin “politikaya girmeyi düşünüyor musunuz?” sorusu üzerine Başgil, yorgunluk ve rahatsızlığı sebebiyle istirahat etmek istediğini ve bazı

4 *Yeni Sabah*, 14 Kasım, 18 Kasım, 20 Kasım, 22 Kasım 1960.

insanların “politika üstü” kalmalarının daha uygun olacağını düşündüğünü ifade etmiştir (*Vatan*, 29 Mart 1961). 15 Ekim 1961 seçimlerine gidilirken, ziyaretine gelen eski öğrencisi ve hemşerisi Ali Fuat Alişan parti teşkilâtı ve Samsun halkının kendisine yönelik ilgisinden ve aday olması yönündeki isteğinden bahsetmiştir (Başgil, 2018: 93-94). Başgil, bu seçimlerde Adalet Partisi (AP) listesinden Samsun senatörü olarak seçilmiştir. Siyasete karşı ilk baştaki mesafeli tutumunun siyaseti arzu edilen değişim için zaruri bir yol olarak görmeye başlamasıyla değiştiğini söylemek mümkündür. Nitekim Aydın Şık, Sabahattin Zaim’e atfen Başgil’in şu ifadeleri kullandığını belirtmektedir: “Ben ömrümce çalıştım, didindim, memleketin kalkınması için. Mecmua çıkarttım, kitap çıkardım, uğraştım ama gördüm ki hariçten gazel okumakla bu iş olmuyor. Siyasete girmek lazım.” (Şık, 2019: 68). Cinişli’nin aktardığına göre, Başgil’e ilgi gösteren kitleler onu Cumhurbaşkanı olarak görmek istiyor, seçtikleri milletvekillerine bu konuda tembihte bulunuyorlardı (Cinişli, 2017: 251). Halkın ilgi ve alâkasının büyümesi üzerine, Başgil yapılacak Cumhurbaşkanlığı seçiminde de adaylığını ilân etmiştir.⁵ Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ve DP’nin kapatılması sonrasında aynı seçmen kitlesini hedefleyerek kurulan AP ve Yeni Türkiye Partisi’nden 277 milletvekili Başgil’in Cumhurbaşkanı adaylığını imzalarıyla desteklemiştir (Başgil, 2019d: 159; Kahraman, 2017: 202-203).

MBK Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel’in tek aday olmasını temin etmek üzere siyasi partilerle yapılan Çankaya Protokolüne rağmen Başgil’in Gürsel’e karşı adaylığını ilân etmesi ve dahası seçimi etkileyecek bir aritmetiğin ortaya çıkması MBK üyelerini rahatsız etti. Başbakanlığa çağrılan Başgil burada Orgeneral Fahri Özdilek ve Tuğgeneral Sıtkı Ulay tarafından baskı altına alınmıştır. Başgil hatıralarında bu görüşme ile ilgili olarak, adaylıktan çekilmediği takdirde seçimlerin iptal edilip meclisin dağıtılarak askerî yönetimin devam edeceği ve kendisinin de can emniyetinin garanti edilemeyeceği yönünde tehdit edildiğini anlatmıştır (Başgil, 2018: 106). Bu durum karşısında, Başgil umutla adaylığını destekleyen kesimlere verdiği sözü ve yazılı beyanı çiğneyerek adaylığını geri çekmeyi içine sindiremeyip bunun yerine senatörlükten istifa etmeyi tercih ederek seçim yarışından

5 “Prof. Başgil saat 15.00’de trenle şehrimize (Ankara) gelmiş, “Millet beni istiyor. Cumhurbaşkanlığına adaylığımı koyacağım. Senatörlükten istifam doğru değildir” demiştir.” (*Yeni Sabah*, 25 Ekim 1961)

“Ali Fuad Başgil’i karşılamak üzere gelen kalabalık bir grup da, herhangi bir hadise çıkarmamaları için meydanın dışında bekletilmiştir.....Apliler “Ya yaya..Şaşaşa Ali Fuad Başgil çok yaşa” diye tezahüratta bulunmuşlar...” *Cumhuriyet*, 23 Ekim 1960.

“Urfa’lı Y.T.P liler de Başgil’i istiyorlar” *Cumhuriyet*, 23 Ekim 1960.

ayrılmış oldu. Bir süre sonra Cenevre Üniversitesi Türk Tarihi ve Türk Dili Kürsüsünde dersler vermek üzere yurt dışına çıkmış, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepi* isimli eseri burada ilkin Fransızca olarak yayımlamıştır. Sivil siyaset toparlanmaya başlayınca Türkiye'ye dönen Başgil milliyetçi- muhafazakâr kesimler nezdinde süren saygınlığı ve etkisiyle 1965 seçimlerinde AP İstanbul milletvekili olmuş ve vefat ettiği 1967 yılına kadar parlamentoda görev yapmıştır.

Başgil'in Entelektüel Kimliğinde Batı Tesiri

Başgil, 19 Ağustos 1960 tarihinde *Yeni Sabah* gazetesindeki makalesinde kendisini “milliyetçi, maneviyatçı, hürriyetçi, terakkici, muhafazakâr” olarak tanımlar (Başgil, 2019c: 243). Batı tesirinin üzerindeki izini daha rahat sürebileceğimiz hürriyetçi ve terakkici yönünü ele almadan evvel Başgil'in milliyetçi, maneviyatçı ve muhafazakâr yönlerine kısaca değinmek yerinde olacaktır. Böylece, Başgil'in kimliğini Doğu-Batı diye bölmeden tutarlı bir terkiyle nasıl bütünleştirdiğini daha iyi anlayabiliriz.

Milliyetçiliğini Başgil'in çocukluk ve gençlik yıllarında Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı olumsuzluklar ile siyasi karışıklıklara şahit olmasıyla ilişkilendirmek yanlış olmayacaktır. Kafkas Cephesi'nde dört buçuk yıl askerlik yapması ve Rus işgaline karşı vatan müdafaasında bulunması bunda şüphesiz rol oynamıştır. Halkın işgal karşısındaki yoksulluğu ve yaşadığı zorluklar Başgil'de millet olma duygusunu pekiştirmiştir (Başgil, 2019d: 63). Mondros Mütarekesi'ni takip eden aylardaki felaketin ve Osmanlı Devleti sınırlarında yaşayan gayri-Türk unsurların ihanetlerinin “milli birlik şuuru”nun oluşumunda etkili olduklarını ifade etmektedir (Başgil, 2017: 57). Başgil'in ifade ettiği gayri-Türk tanımı ırk esasına dayanmamaktadır. Onun siyasi anlamda perspektifini çizdiği milliyetçilik ilkesi de ırkî bir ayrımı esas almamaktadır. Bu bakımdan milliyetçiliği, Akyol'un da işaret ettiği üzere, Nihal Atsız gibi etnik tanıma dayandıran düşünürlerden farklı bir noktada konumlanmıştır (Akyol, 2006: 70). Başgil, her şeyden önce bir “gönül birliği” olarak nitelendirdiği milleti aynı toprak parçası üzerinde ve aynı devlet etrafında toplanmış ortak ideal ve kültür birliği olan insanlardan müteşekkil olarak görmektedir (Kılıç, 2012: 148). “Damarlarımda kanını taşıdığım ve nimetleriyle beslenip büyüdüğüm” diye tanımladığı Türk milletine bağlılığını dile getirmektedir. Fakat asıl ön plana çıkardığı, Türk milletinin tarihî birlikteliği, dinî değerleri ve âbideleriyle kültürel mirasıdır (Başgil, 2019c: 243). Muhtelif dil, din, tarih ve ırkta birçok millet elemanlarının birlikte yoğrularak hamur hâle

gelişinden bahsederken İslam kültürü kazanında kaynamış olmayı ön plana çıkarması kayda değerdir (akt. Yücel, 2016: 107). Türk milliyetçiliğinin hedefi olarak istiklâl ve hürriyete bağlı yaşamı işaret eden Başgil, Osmanlı Devleti'nin kozmopolit ve üniversal yapısını dışlayarak “ulus devlet” tanımına yaklaşır (Başgil, 2017: 57).

Başgil'in hayatının ilk safhalarından itibaren aile çevresinin dinî değerlere yakınlığı ve ilköğrenimini bu yönde alması, çok yönlü kimliği içerisine mâneviyatçılığı yerleştirmiştir. 20. yüzyılın maddeci ve pozitivist felsefesine karşı Başgil, sosyolojik açıdan “inanma”nın insan için zarurî bir ihtiyaç olduğunu savunmuştur (Şahbaz, 2017: 105). Maddeci insanın egoist, tembel ve faydacı olduğunu ifade etmektedir (Başgil, 2019c: 248). Mâneviyatçılığın ise maddi değerler üstünde konumlandığını, bencillikten sıyrılan insanın “hizmet etme ve görev yapma” anlayışını ortaya çıkardığını savunmaktadır (Kılıç, 2017: 94). Maddecilerin hayat, refah ve serveti esas alarak ruhu hayal ürünü olarak nitelermeleri karşısında Başgil (1935: 60), ruh ve şuurun maddi değerlerden üstün olduğunu savunur. Bu bakış açısı ile sadece bilim, fen, felsefe ve sanat eserlerinin varlığına inanan 18. yüzyılın bazı düşünürlerini “ansiklopediciler” olarak niteler ve yarıldıklarını ifade eder (Kılıç, 2012: 53). Başta Voltaire ve Diderot gibi filozofların, dinin ve mâneviyatın din adamları tarafından uydurulduğu söylemine karşı çıkan Başgil, dinin insanogluyla beraber var olduğunu ve medenî ilerlemenin temelini teşkil ettiğini savunmaktadır (Başgil, 2019b: 27-29). Başgil'in mâneviyatçı yönü bazı mecmualarda yazdığı yazılara da yansımıştır. *Serdengeçti* Dergisi'ndeki “Lâiklik Meselesi ve Din Hürriyeti” başlıklı yazısında “iman” ve “amel” meselelerini detaylı işlemiştir (Başgil, 1952: 5-6). İslamî meseleleri ele alan *Sebilürreşad* dergisinde de yazıları yayımlanmıştır. Başgil bu yazılarından biri olan “Maneviyata Muhtacız” başlıklı makalesinde mâneviyat ile maddiyatın birlikte yürütülmesi gereken iki zarurî ihtiyaç olduğunu vurgulamış, Türkiye'nin din ve kültür mâneviyatının lüzumuna inanması gerektiğini belirtmiştir (Başgil, 1952: 380).

İnsanın mânevi bir mahlûk olduğunu belirten Başgil, bütün insanların maddeci olmaları durumunda birbirlerini boğazlayıp cemiyet düzenini kuramayacaklarını dile getirir (Başgil, 2019c: 250). Demokrasiyi de siyasi olarak bu mâneviyatçılıkla ilişkilendirir ve demokrasinin spiritualist (ruhçu) tarafına dikkat çeker (Başgil, 1935: 60). Türk muhafazakârlığında ruhçuluk, mâneviyat ve dine bakış belirgin bir damar olarak karşımıza çeşitli isimlerde ortaya çıkmıştır. Henri Bergson etkisinin bu bağlamda görünürlüğü

literatürde yer yer işlenmiştir (İrem, 2002; 2004). Türk sağının kültürel muhafazakâr cenahının Batı algısında, Batı'yı toptan reddetmek yerine iki Batı anlayışına dayanarak maddeci, ahlâkî olarak yozlaşmış, sefahat içindeki Batı karşısında mâneviyatçı, ruhçu Batı'yla köprüler kurulur. Başgil'de de Batı'ya benzer bir yaklaşımın olduğunu görüyoruz. Başgil'e göre Batı, olumsuz yanları bulunmakla beraber insana değer veren, terakki etmiş medeni dünyadır. Hatta demokrasi bahsinde Batı'nın ahlâkî anlayışını temel çıkış noktası haline getirmesiyle Batı'yı konumlandırışı açısından benzerlerinden farklı bir yerde durduğunu söyleyebiliriz.

Başgil, muhafazakârlığı milliyetçilik anlayışı üzerine “ahlâk” kavramını eklemesiyle oluşturur. Buradan yola çıkarak, Başgil'in Türk-İslam geleneğinden gelen ahlâk kavramıyla Batı felsefesinin oluşturduğu ahlâk anlayışını buluşturduğu saptaması yapılmıştır (Kavuncuoğlu, 2017: 144). Avrupa'nın Aydınlanma Çağı ve Fransız İhtilâli ile gerçekleşen dönüşümünü olumlu yönde ele alırken Aristo ve Platon'un fikirlerine ve Grek-Roma hukukuna atıflar yapmıştır (Kurşunoğlu, 2017: 65). Tarihî devamlılık içerisinde İslam'ın modern hukuka dayanak teşkil ettiği fikriyle, Hz. Muhammed ve Hz. Ali'yi işaret ederek, İslam-Batı karşıtlığı yerine iki medeniyet arasında bütüncül bir yaklaşımı dile getirmiştir (a.g.e.). Başgil, demokrasi kültürüyle Batı'nın cevherini benimseyen, bunu kendi kültür değerleri ve halkın sosyolojik gerçekleriyle bağdaştırarak tedrici modernleşmeyi ön plana alan liberal bir muhafazakârdır.

Başgil'in liberalliğini değerlendirirken ilk adım olarak liberalliğinin Batı mektebiyle temasının en mühim göstergesi olduğu görülür. Aydınlanma felsefesinin zemin bulduğu ve 1789 İhtilâli'nin meydana geldiği Fransa'da hukuk ve felsefe eğitimi alması Başgil'in hürriyetçi ve terakkici yönlerinin gelişimi açısından önemlidir. Batı'nın demokrasiyi tatbikini yaşayarak gözlemleyen Başgil, Türkiye'nin modernleşme sürecine bu tecrübe ve donanımla yaklaşmaktadır (Kurşunoğlu, 2017: 62-63).

Başgil, Batı'yı ele alırken onu inşa eden değerler bütününe vurgu yapar. Avrupa'da demokrasinin öz vatani olarak nitelediği İsviçre'nin yaşam pratiğini örnek gösterir. Statü farklılığının ayrıcalık sağlayacak unvan ve sıfatları doğurmadığına dikkat çeken Başgil “insan”a verilen kıymeti vurgular (Başgil, 2019d: 9). Bireyi önemseyen, onu merkeze alan hümanist anlayışa dikkat çeker. Başgil'in Batı'da gözlemlediğini belirttiği bu insan odaklı yaklaşımı fert-cemiyet-devlet olmak üzere farklı seviyelerde tüm ilişki, yapı ve müesseselerde ortaya koyması oldukça önemlidir. Başgil, fert seviyesinde

hümanizma ile neşet eden “insanlık duygusu”ndan başlayan, cemiyet bünyesinde tüm toplumsal ve resmi ilişkilerde hüküm sürdüğünü ileri sürdüğü “insanlık terbiyesi ve ahlâkı” ile devam eden ve devlet kademesinde “insanlık kaidesi” ile hukuk ve yönetim anlayışıyla zirveye ulaşan bir bütünü resmeder. (Başgil, 2007: 21) Batı medeniyetinin birbirine eklenmiş uyumlu unsurlar vasıtasıyla meydana geldiğini anlatır. Olumsuz yönlerinin ise bu yüksek medeniyet anlayışında geri planda kaldığını ifade eder:

Garp medeniyeti bir bütündür, zahir. Bunu inkâr eden yoktur. Fakat bu, kimyevi sentezler gibi, tahlil edilip unsurlarına ayrılınca varlığını ve mahiyetini kaybeden bir sentez değildir. Bilakis cürufundan ayıklanınca temiz bir cevher elde edilebilen bir yekündür. Garbın cevheri, evvela insani bir karakter terbiyesi ve yüksek bir ahlak şuurudur. Sonra da ilim ve ilmi metottur; güzel sanat, felsefe, yüksek kültür ve tekniktir. (Başgil, 2019c: 149-150)

Başgil, Batı'nın meydana getirdiği medeniyetin, asırlarca düşünen ve çalışan farklı millet ve kültürlerin katkısı neticesinde ortaya çıktığına dikkat çeker. Maddi öncelikleri olmakla beraber Batı'nın insanî tarafına vurgu yapan Başgil, bu medeniyeti “ruh itibarıyla maneviyatçı hatta dindar” olarak tanımlar (Başgil, 2019a: 170). Modern demokrasinin ortaya çıkışını hazırlayan ortam ve toplumsal ilişkiler üzerinde özellikle durur. Ona göre demokrasi “her şeyden evvel bir gönül işi ve içtimâî terbiye meselesi”dir (Başgil, 2019a: 14). Türkiye'nin eğitim sistemindeki “hak şuurunu” ve “hürriyet terbiyesi” yönündeki eksikliğin yönetim anlayışına yansımalarını belirterek (Başgil, 2019c: 80) gelişmiş demokrasiler ile meydana gelen farkı izah eder. Batı'ya “maddeci, sömürgeci, bencil” gibi ithamlarla yaklaşmak yerine Batı'da inşa edilen gelişmiş demokrasiye dikkat çekmesi önemlidir.

Batı'da okuyan ve yaşayarak onu tanıyan bir fikir ve ilim adamı olarak Başgil'in bu birikimini kendi toplumunun sosyolojik yapısı ve kültürel değerleriyle harmanlaması, onu özgün bir düşünce yapısı geliştirmeye sevk etmiştir. Türkiye'de cumhuriyetin ilanı sonrasında kurucu ideolojinin pozitivist değerlere dayanıp dindar-muhafazakâr anlayışı dışlaması ve reddetmesi, buna karşılık dindar-muhafazakâr çevrenin, rejimin pozitivist politikalarıyla çatışan “Batı karşıtı” tepkisi, modernleşme alanında birbirine karşıt kutupları ortaya çıkarmıştır. Başgil, entelektüel birikimi ile fikir alanındaki bu çatışma ortamında her iki görüşü de yakınlaştıracak bir yorum elde etmiştir. Böylece hem kurucu ideolojiden hem de Batı karşıtı muhafazakâr çevreden farklı bir yerde konumlanmıştır. Bu bakımdan Başgil'in düşünceleri İngiliz düşünür Edmund Burke'ün düşünceleri ile benzerlik göstermektedir. Burke, Fransız

İhtilali'nin geleneksel yapı ve dinî kurumları reddeden “aydınlık felsefesi” anlayışına karşılık, akıl ile geleneği bağdaştıran muhafazakâr liberal bir görüşü savunmaktadır (Kurşunoğlu, 2017: 60). Başgil, Osmanlı Devleti'nden gelen ve Tanzimat devri ile belirginleşen modernleşme çizgisinin Cumhuriyet ile birlikte radikal bir kopuşa dönüşmesinden ziyade, Burke'e benzer biçimde kültürel değerleri beraberinde taşıyacak tedrici modernleşmeyi öngörmektedir (Önder, 2021, 301). Nuray Mert, Osmanlı Devleti'nin son döneminden itibaren, modernleşme ve Batılılaşma yönünde toplumsal bir dönüşümün ihtiyaç olarak görüldüğü fakat dinî-kültürel değerlerin bu dönüşümle çatıştığı anda her ikisini birbirleriyle uzlaştırma ihtiyacının doğduğunu belirtir (Mert, 2021: 333). Özellikle laiklik anlayışında Başgil'in yorumuna dikkat çeken Mert, laiklik ilkesinin dini dışlayan anlayışına karşılık, Başgil'in din ve vicdan hürriyetini esas alarak onu Türkiye'ye özgü bir yorumla dönüştürmesine dikkat çeker (a.g.e.).

Gençlik yıllarında edindiği milli-mânevi duygular ile Batı kültürü ve düşünce dünyasıyla temas kurmasını sağlayan eğitimi Başgil'i iki dünyayı kucaklayan ve uzlaştıran bir fikir ve aksiyon adamı olarak öne çıkarmıştır. Yeni rejimin garip ve yabancı hissettirdiği kesimlerin Başgil'e teveccühü bununla yakından alakalıdır. Nurettin Topçu bu ilgiyi “her biri hakkın bir hücceti olan yazıları gazetelerden kesilmiş Erzurum köylerinde dağdaki bir köylünün kasketinin altında veya Adana'da bir köylü odasının duvarında levhalanmış duruyordu” ifadeleri ile anlatır (Topçu, 2015: 137). Ergun Göze, *Gözümle ve Gönümle Tanıdıklarım* isimli kitabında Başgil'i yüz yüze tanımadan önce gazete yazılarından tanıdığını ifade eder. Sivas'ta fabrikada çalışan babasının “oku” diyerek uzattığı yazının Başgil'e ait olması, Başgil'in halk nazarında nasıl bir alâkaya matuf olduğunu göstermesi açısından mühimdir (Göze, 1993: 334). Benzer şekilde, Taha Akyol da bilhassa 27 Mayıs sonrası savunduğu fikirler ve ilkesel duruşuyla Anadolu insanının onu yakından takip ettiğini belirtir. Gençlik yıllarına ait hatıralarında camiden çıkan cemaatin babasının dükkânında toplandığı zamanlarda, Başgil'in gazetedeki yazılarını okuduğunu ve cemaatin onu ilgiyle dinlediğini aktarır (Akyol, 1997: 115). Akyol'un veciz ifadesiyle, Başgil “Anadolu'dan üniversiteye uzanan kesitte bir bayrak” olmuştur (a.g.e: 118).

Başgil'in Demokrasi Tasavvuru

Başgil bir önceki bölümde de işaret edildiği üzere, Avrupa'da eğitim aldığı yıllarda demokrasiyi ve ona bağlı gelişen kurumlar, kurallar ve yaşam

biçimini teorik olduğu kadar pratikte de görmüştür. Bu anlamda Başgil'in Avrupa demokrasisini ele alırken onu inşa eden değerlere vurgu yapması önemlidir. Demokrasinin ilk olarak bir hükümet ve idare sistemi, sonrasında ise terbiye, cemiyet görüşü, hava ve muhit olduğunu vurgulamaktadır (Başgil, 1949: 17). Demokrasinin insan varlığı üzerinde mânevi bir değer hükmü ve müreffeh bir hayat ve mutluluk temennisine uzanan bir ideal olduğunun altını çizmektedir (a.g.e.). Bu bakımdan Başgil, demokrasinin maddi değerler kısmını ifade ederken ayrıca onun mânevi yönüne de dikkat çekmektedir.

Başgil, Batı'ya ait değerleri koşulsuzca kabul etme veya reddetme tavrı yerine, onun eksik yönlerini eleştirip terakki etmiş yönlerini övgüyle karşılayacak hakkaniyetli bir değerlendirmeden yanadır (Demirci, 2017: 31). Batı'nın inşa ettiği demokrasiyi şu şekilde tasvir etmektedir:

Menşeyini Rönesanstan alarak on sekizinci asrın rasyonalizmi ile yoğurulan ve zaferi için memleketlerde iki asır boyunca kan dökülen demokrasi. Serbest ve dürüst bir seçimle kurulan parlamentoları, adalet ve iyilik hissine dayanan kanunları, umumi efkar mahkemesince murakabe ve mesul edilen hükümetleri, müstakil adliyesi ve tarafsız idaresiyle vatandaşları emniyet ve huzur içinde yaşatan demokrasi. Hukuku, ahlâkiyatı, edebiyatı, ve güzel sanatlarıyla, hayatın her sahasını mamur eden ilmi ve tekniği ile bugünkü garp medeniyetinin temelini teşkil eden demokrasi (Başgil, 2019a: 167).

Başgil, klâsik demokrasiyi tanımlarken onun ruhçu, akılcı, fertçi, hürriyetçi ve müsavatçı yönlerine vurgu yapmaktadır (1935: 59). Demokrasinin ideal devlet rejimi olduğunu vurgulayarak insanın hür irade sahibi ve diğer insanlarla eşit olmak suretiyle benliğinin efendisi olması gerektiğini savunmaktadır (Başgil, 2019a: 88).

Başgil'e göre, eğitim sistemi demokrasiyi ortaya çıkaracak temel meseledir ve tam da bu nedenle yeni neslin mektepten başlayarak alacağı "sağlam bir hürriyet terbiyesine" ihtiyacı vardır (1949: 73). Bu eğitim ise, "hakikat ve memleket aşkıyla yanan şahsiyet ve karakter sahibi" öğretmen ve idarecilerin oluşturacağı "hür mektep" mârifetiyle mümkündür (a.g.e.). Bir memleket açısından en büyük talihsizliğin eğitim sisteminin "politikaya esir düşmesinin" olduğunu ifade eden Başgil, siyasete esir olan mektebin ilimden ve objektif hakikatlerden mahrum kalacağını, bunun genç nesil için inançsızlık, memleket için de "mânevi perişanlık" sebebi olduğunu vurgular (2019a: 98). Başgil, otokratik rejimlerin ilk mektepten üniversiteye kadar baskı altında tuttukları eğitim kurumları mârifetiyle hür iradeye sahip fertler yerine

otokrasi şefine “sadakat” ile bağlı “dalkavuk” ve “pespaye” kimlikli insanlar yetiştirdiğini belirtmektedir (Çağlar Yılmaz, Sönmez, Birinci, 2018: 392). Demokrasinin ise; bireyin kendisini, kendi aklı ve düşüncesiyle idare etmesini öğrenmiş ve bu anlayışla eğitim almış toplumların rejimi olduğunu ifade etmektedir (Başgil, 1949: 72). Başgil, fertleri böyle bir terbiyeden mahrum olan toplumların “demokrasi makinesini” işletemeyeceğini, buna rağmen “demokrasi davası”na kalkışılması durumunda “demagog” liderler veya “anarşik” bir ortamla karşı karşıya kalınacağını ileri sürer (2019a: 106).

Başgil’in bir cemiyet için medeni ilerleme ile fikir farklılıklarının ortaya çıkmasını ilişkilendirmesi gibi, demokrasinin de bu farklı fikir ortamının doğuracağı tezatlardan meydana gelmek suretiyle ilerlemeyle birlikte gideceğini belirtmesi mühimdir. Demokrasiyi bu farklı fikir ortamında herhangi bir grup, soy, ekonomik sınıf ayrımı yapmadan, çoğunluğun rızasına göre işleyen “hükümet sistemi” olarak tanımlar (Başgil, 1935: 39). Fakat çoğunluğun iradesiyle iktidara gelen grubun ayrıcalığının bulunmadığının, iktidarını hakka ve adalete dayandırarak memleketin ihtiyacı olan çalışmalarını yapmakla yükümlü olduğunun altını çizmekten de geri durmaz (Başgil, 2019a: 52). Başgil’e göre, bir ülkenin demokrasi ile yönetildiğinin ilk alâmeti ekseriyete dayanan bir hükümetin hâkim olmasıdır (a.g.e, 44). Dolayısıyla demokrasinin ilk basamağı olarak serbest ve emin bir seçimle iş başına gelişi gördüğünü söyleyebiliriz. Ancak Akyol’un da dikkat çektiği gibi Başgil çoğunluğun ifade ettiği “milli irade” veya “meclis çoğunluğu” gibi kavramların tahakküm ve baskı uygulayacak bir “otoriter rejime” dönüşmemesi gerektiğini önemle belirtmekte (2019: 34) ve demokratik bir idare olabilmenin asıl şartının iktidarın hukuk prensipleri ve insan hakları üzerinden kullanılması olduğunu vurgulamaktadır.

Herhangi bir rejimin, ortaya çıktığı memleketin tarihine, sosyolojik yapı ve psikolojisine, kültürel yapısına hatta iklim ve coğrafi şartlarına göre dahi şekillendiğini dile getiren Başgil’in söylemlerinde değerler bütünü olarak kanunların üstünlüğü önemli yer tutmaktadır. Hak ve hürriyete aykırı kanunların uygulandığı ülkelerde hürriyet, hakkaniyet ve demokrasi zihniyetinin gelişmesine imkân olmadığının altını çizer (Başgil, 2019a: 141-142). Başgil’in ifadesiyle, demokrasi “hürriyet ve eşitlik” üzerinde yükselen bir adalet rejimidir (a.g.e.: 56). Bu sebeple, Başgil’in demokrasi tasavvurunun üç ana unsuru olan hürriyet, eşitlik ve adalet kavramlarına biraz daha detaylı bakmak gerekmektedir.

Hürriyet

Başgil, demokrasi ile hürriyet arasındaki ilişkiyi zarf mazruf ilişkisi ile açıklamaktadır. Demokrasi, mekân ve muhiti temsil ederken; hürriyet onun içini dolduracak ilkelerin başında gelmektedir. Ona göre hürriyetten mahrum bir demokrasi; otoriter bir yönetim oluşturabilecek ve tehlikeli bir rejim hâlini alabilecektir (Başgil, 2019c: 117-118). Vatandaş için ise hürriyetin garantisinin ancak demokratik bir rejimde mümkün olduğunu belirtmiştir (Başgil, 2019a: 131).

Başgil, bireyin kendisini inşa etmesi için hür olması gerektiğini savunmuştur. Modern hürriyetler arasında gösterdiği fikir ve vicdan hürriyetini hayat ve medeniyetin temeli olarak görürken, baskı ve tahakkümü araç olarak kullanan taassuba özgürlükleri teslim etmemek gerektiğinin altını çizmiştir (Başgil, 1949: 60). Dünya savaşlarının, otoriter rejimleri yok ettiğine dikkat çekmiş, siyasi hürriyetin kıymet ve anlamını demokraside bulacağını ifade etmiştir.

Başgil, modern hürriyetler konusunda John Locke’a atıf yapmaktadır. Locke’un 1690 yılında yazmış olduğu *Hükümet Üzerine İki Deneme [Two Treatises of Government]* isimli kitabıyla “ihtilâl” kopardığına dikkat çekerek; tabii hukuk, insan hakları, devlet-halk ilişkilerini ele alarak modern hürriyetlerin tanımını yaptığını dile getirmektedir (Başgil, 2019a: 323). Modern hürriyetlerin rasyonalizmin eseri olduğunu ve insanları keyfi otoritelerin baskısından kurtardığını belirten Başgil, Descartes’in “düşünüyorum o halde varım” sözünün temel oluşturduğunu, “gayemi benliğimde taşıyan bir varlığım” anlayışıyla da Kant’ta kubbesini bağladığını ifade etmektedir (Başgil, 1949: 59). Batı’nın hürriyeti merkeze alarak demokrasiyi inşa ettiğini şu şekilde nakletmektedir:

İşte, garbın ailesinde, mektebinde, fert ve devlet münasebetlerinde, hulasa bütün içtimai hayatında, gizli bir kuvvet halinde, hüküm süren inanç budur. Ve bu inanç garpta müşterek bir hükümet ve idare rejimi doğurmuştur ki buna “liberal demokrasi” denir. Bu rejim, yukarıdaki fertçi ve hürriyetçi inancın belirtisi halinde, cemiyet meselesine fertten ve ferdi hak, hürriyet, teşebbüs ve gayret esasından hareket eder (Başgil, 2019a: 171).

Başgil’in üzerinde önemle durduğu bir başka hürriyet de din ve vicdan hürriyetidir. Vicdan hürriyetinin herhangi bir felsefi, ekonomik, siyasi doktrini benimsemek anlamına gelebileceğini belirten Başgil, din hürriyetinin ise mevcut dinler içerisindeki inanma ve ibadet etme hürriyeti olarak tanımlanabileceğini belirtmektedir (2019c: 141). Her iki hürriyetin de medenî

dünyada temel insan hakları arasında yer aldığını vurgulayarak ülkelerin bu hakları anayasaları ve kanunları ile teminat altına aldıklarına dikkat çekmektedir (a.g.e: 142). Batı'nın yüksek medeniyet anlayışını, dört yüz elli senelik zaman diliminde, “iğne ile kuyu kazar gibi” çalıştıktan sonra oluşturduğunu ifade eden Başgil, ortaya çıkan medeniyetin zararlı yönlerini törpüleyecek ilmî, dinî ve insanî kurumların varlığına vurgu yapar (2019b: 287). 1789 yılında yayınlanan İnsan ve Vatandaş Hakları Beyannamesinin 10. maddesine atıfla Başgil, “hiç kimse dinî de olsa kanaatlerinden dolayı rahatsız edilemez” hükmüne dikkat çekmektedir (2019c: 143). Fikir ve vicdan özgürlüğü açısından söz, yazı ve neşriyat müsaadekârlığı konusunda İngiltere'yi iyi bir örnek olarak sunar (Başgil, 2019b: 128). İkinci Dünya Savaşı'nda dahi hemen her ülke basın özgürlüğünü kısıtlarken İngiltere'nin böyle bir politikaya girmemesini takdirle karşılaması bundandır.

Eşitlik

Başgil, demokrasiyi kuşa benzetir ve uçması için gerekli olan iki kanadın hürriyet ve eşitlik olduğunu ifade eder (1935: 97). Hürriyet arayışının, insanlar gibi tabiattaki hayvanlarda da var olduğunu ve doğal bir arayışı temsil ettiğini, eşitliğin ise tam tersine tabiatta var olmadığını, hatta doğal yaşam içerisinde eşitsizliğin hâkim olduğunu belirtir. Eşitliğin yüksek medeniyet seviyesinin doğurduğu insanî bir ihtiyaç olduğunu ve insan aklı ile sağlanabileceğini vurgulamaktadır (a.g.e.: 98). Böylece Başgil, demokrasinin ayırt edici özelliklerinden biri olarak eşitlik ilkesinin gücünü insandan aldığına dikkat çekmektedir.

1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nde “insanlar eşit doğar ve yaşar” hükmü Başgil'in fikirlerinde de etkisini göstermektedir. Herhangi bir unvan, imtiyaz ve sığata sahip olmaksızın doğuştan itibaren insan olmanın şeref ve haysiyetine sahip olan birey, devlet önünde eşitliği temel bir hak olarak elde etmelidir (Başgil, 2019a: 57). Fakat Başgil, buradaki eşitliğin sayısal veya matematiksel bir eşitlik olmadığına dikkat çekmektedir (1935: 99). Kuvvet, kabiliyet ve hizmet yönünden eşit olmayan insanlar arasında suni bir eşitlik yaratmanın hizmet ve liyakat sahipleri adına açık bir “eşitsizlik” doğuracağını anlatmaktadır (Başgil, 2019a: 91). Bu düşünceye paralel olarak sosyalizmin eşitlik anlayışını eleştiren Başgil, emek verilen birçok işin yıllar içerisinde sonuç vereceğini ifade ederek, emek verenle vermeyenin eşitlenmesi hususunun liyakat sahiplerinin haklarından mahrum olması anlamına geleceğini ifade etmektedir (1935: 158). Başgil'in çerçevesini çizdiği eşitlik,

“herkese layık olduğu muameleyi yapmak” yani hak ettiği ölçüde ve liyakatine göre muamelede bulunmaktır. Dolayısıyla eşitlik adaleti sağlamanın temel prensibidir.

Demokrasi, eşitlik elde etmek için yapılan mücadelelerden doğmuştur. Modern demokrasinin adım adım ilerleyerek elde ettiği bu eşitlik anlayışı, Başgil’in anlayışında komünizmin arzu ettiği ekonomik eşitlik veya otoriter rejimlerin yurttaşlar üzerinde baskıcı anlayışla kurduğu eşitlik değildir. Başgil burada kast edilenin, devletin vatandaşa sunacağı “siyasi ve sosyal haklardaki eşitlik” anlayışı olduğunun altını çizerek (1949: 41-42). Demokrasinin topluma sunacağı ideal siyasi ortamın, hak ve hürriyetler açısından hukuk önündeki eşitlik ile şahsi gayret ve girişimciliği desteklemek olduğunu vurgular (Başgil, 1935: 100).

Adalet

Demokrasinin ruhçu (spiritüalist) yönüne sıklıkla vurgu yapan Başgil, demokratik rejimde devletin tek görevinin karın doyurmak yani toplumu maddi yönden refaha kavuşturmak olmadığına, aynı zamanda demokrasinin bir ahlâk ve adalet rejimi olduğuna da dikkat çekmektedir (1935: 61). Medenî gelişmenin bu yönde seyrettiğinden hareketle Başgil devlet ve toplum arasındaki ilişkinin yöneten ve yönetilen ilişkisini aşarak devletin ortak düzeni sağlayan, ahlâk ve adaleti temin eden bir organ vasfına dönüştüğünün altını çizerek (a.g.e.).

Başgil, devlet ve adalet arasındaki ilişkiyi kurarken devlet düzeninin manevi yönünün “adalet” olduğunu vurgulamakta, uzun ömürlü devletlerin ortak özelliklerinin adalet üzerine inşa olmaları olduğunu ifade etmektedir (2017: 342). İnsanlara en büyük ıstırapı hükümet vasıtasıyla gelen ve kanun şeklini alan adaletsizliğin verdiğini belirten Başgil (1949: 40), bir ülkenin medeni seviyesinin adalet sistemindeki başarıyla doğru orantısına işaret eder (2017: 343).

Başgil, demokratik rejimleri ve adalet anlayışlarını resmederken “kanun hâkimiyeti” prensibinin üzerinde önemle durmaktadır. Milli hâkimiyete dayanan rejimlerde “hak ve kanuna” karşı siyasetin olamayacağını ifade eden Başgil, kanunun karşısında duran siyasetin Makyavelizm olduğunu ifade etmektedir (2019a: 269). Başgil’e göre, muasır hukuk ve medeniyetin en önemli şartı kanun hâkimiyetidir ve bu ancak şahısları kayırmadan objektif anlayışa dayanan uygulamalarla gerçekleşir (2017: 331). John Stuart Mill’e atıfla Başgil, hukuku icra edenlerin aslî görevlerinin adaleti aramak

değil, yazılı kanunları uygulamak olduğunu belirtmektedir (a.g.e. 319). Bu bakımdan hukukun nesnel yönünü vurgulaması ve asıl olanın yazılı ve herkesi kapsayan kuralların uygulanması olduğuna dikkat çekmesi demokrasinin “kurallar bütünü” yönüne vurgu yapması açısından önemlidir. Milli hâkimiyet prensibiyle oluşturulacak kanunların vatandaşların ortak rızasına dayanacağını ifade eden Başgil (2019a: 133), ahlâki ve insanî düşüncenin yansıtacağı kanunun, vatandaş hak ve hürriyetlerini himaye altına alacağını söyler (2017: 330). Demokrasinin şeffaflık ilkesi üzerinden hareket ettiğine dikkat çekerken mektepteki dersler ve parlâmentodaki tartışmalarda olduğu gibi mahkemelerdeki muhakemelerin de alenî olması gerektiğinden bahsetmekte ve demokraside “memleket efkârından gizli iş yürütülemeyeceğini” vurgulamaktadır (Başgil, 2019a: 250).

Başgil, Hukuk ve Demokrasi

Başgil'in hukuk eğitimi almış olması, demokrasinin kurumlar ve kurallar bütününe işaret eden yönüne katkı yapması açısından önemlidir. Kanunların bireye ait özgürlük alanını sınırladığını dile getirerek Başgil'in azami düzeyde elde edilecek özgürlüğü, huzuru ve emniyeti ancak eşit ve adil olarak uygulanacak kanunların sağlayacağını ifade ettiğini belirtmiştik. Başgil, kurumların ve kuralların işleme için etkili mekanizmalar olması gerektiğini düşünür. Bunlar arasında kuvvetler ayrılığı önemli bir yer tutmaktadır. Başgil kuvvetler ayrılığı ile oluşturulacak demokratik kurum ve teşkilâtların ancak bu şekilde siyasi baskıdan uzak çalışmasının mümkün olduğunu ifade ederek bu ilkenin önemini vurgulamıştır (2019c: 107). Modern anlamda erklerin ayrılığını düzenleyen ve yasama, yürütme ile birlikte yargılama gücünün tek elde toplanmasının yönetimde baskıyı beraberinde getireceğini ortaya koyan Montesquieu, Başgil'in övgüyle bahsettiği isimlerdendir. Başgil, kuvvetler ayrılığı fikrini ona atıfla “dahiyane buluş” olarak niteler (2017: 72). Bu konuda Türkiye'ye yönelik yorumunda ise, Milli Mücadele'nin “hakimiyet milletindir” anlayışı gereğince erklerin 1924 Anayasası'nda “tek kuvvet” prensibine göre düzenlendiğini belirtir (a.g.e.: 79). Çoğunluğu elde eden siyasi partinin; yasama, yürütme ve yargı erklerine hâkim olmasına yol açan kuvvetler birliği prensibinin Türkiye'de “rakipsiz bir otorite” ile baskı rejimini doğurduğuna dikkat çeker (2019c: 82). 1924 Anayasası'nın 5. faslının kişi hak ve hürriyetlerini kapsamına rağmen, pratikte hâkim olan anlayış sebebiyle anayasada çizilen “üstün hak” perspektifinin karşılık bulmadığını, bilâkis tasarım ile uygulama arasındaki mesafenin olumsuz anlamda açık olduğunu öne sürmüştür. Başgil, bu durumun demokratik zemine

ve kanunlara saygı duyulmamasına yol açacağını belirtmiştir (2017: 101). 1924-1961 yılları arasında otuz yedi yıl yürürlükte kalan 1924 Anayasası'nın eksik ve kusurlu olduğunu öne süren Başgil'in bu tespiti sadece tek parti iktidarının egemen olduğu yıllarda değil çok partili hayata geçiş sonrası DP iktidarı döneminde de bir prensip meselesi olarak dile getirmesi önemlidir. Hükümetin kuvvetler birliğine dayanan gücüyle vatandaş için "en tehlikeli organ" olacağını iddia eden Başgil için kurumların birbirlerini denetlemeleri ve "sınırlı" olmaları özgürlüğün teminatıdır (2019a: 311).

Başgil'in kurumların sınırlılığı meselesinde değindiği bir başka husus da meclisin denetimi ve ikinci meclisin (senato) gerekliliğidir. Temsilî demokrasinin esasını teşkil eden parlamento, belli bir grubun çoğunluğuna dayanarak teşekkül ederse demokrasi hâkim kılınamayacaktır. Bu sistemde temsil organının rakipsiz ve tek kuvvet haline dönüşmesi durumunda, bir diktatör vasıtasıyla gelen istibdada benzer bir baskı ortaya çıkacaktır (Çağlar Yılmaz, Sönmez, Birinci, 2018: 77). Bu fikrin kuvvetler ayrılığına karşı kuvvetler birliğini savunan Rousseau tarafından sahiplenildiğini belirten Başgil, Rousseau'nun "kuvvet ve yetkilerin tek mecliste olması" ve hatta temsilî değil "doğrudan halk meclisi" olarak toplanması gerektiği fikrini, otoriter demokrasilerin "manevi babası" olarak görmüştür (Başgil, 2019a: 160).

Başgil, kuvvet dengesinin mevcut olduğu bir parlamentoda ikinci meclisin varlığının, sistemin temel taşıını teşkil edeceğini dile getirir. İkinci meclisin anayasa hükümlerinin korunmasını aslı vazife edineceğini, çoğunluğu temsil eden vekiller veya partinin önünde sınırlayıcı bir engel olacağını, siyasi popülizm veya genç vekillerin atılganlığına karşı fren mekanizması göreceğini ve yürütme kuvvetinin aşırılıklarına karşı kişi hak ve hürriyetlerini savunacağını ileri sürer (2019c: 49). Demokrasilerin, diktatörlüklerdeki "güç birliği" veya "tek güç" anlayışından uzaklaşıp gücü erklerle dağıtarak hürriyeti egemen kıldığını belirten Başgil, bu konuda ikinci meclisin "olgun, seçkin ve ağırbaşlı" konumu ile "halk meclisinin toyluğuna" karşı duracağını ve böylece hürriyetlerin teminatı olacağını ortaya koyar (a.g.e., 109).

Başgil'in ikinci meclisin varlığına ilişkin savunduğu fikirleri 1950 öncesinde kaleme aldığı ve ancak 1961 Anayasası ile çift meclisli parlâmentoya geçildiği göz önünde bulundurulduğunda, onun güncel siyasi tartışmaların cazibesine kapılmaktan ziyade bir doktrine bağlı kalarak anayasal sisteme ait siyaset üstü çalışmalar yaptığı kanaatini oluşturmak mümkündür.

Başgil, 1924 Anayasası esas alındığında denetleyici yüksek mahkeme konumunda bir anayasa yargısının bulunmayışını da eksiklik olarak

nitelendirmiştir. Böylece vatandaş hak ve hürriyetlerinin teminatsız kaldığını düşünmektedir (a.g.e., 85). 1924 Anayasası'nın 103. maddesinde yer alan “hiçbir kanun anayasaya aykırı olamaz” hükmünün tersine, meclisten çıkan birçok kanunun anayasaya aykırı olduğunu ve bu durumu denetleyecek bir müessesenin bulunmadığını belirtmiştir (a.g.e., 110-111). Başgil'in burada denetleyici yüksek mahkeme olarak Anayasa Mahkemesini işaret ettiği açıktır. Kanunların siyasi iktidar kontrolündeki meclisten geçerken kişi hak ve özgürlüklerini koruyacak bir mahkemeye duyulan ihtiyacı vurgulamaktadır. Başgil “denetleme, sınırlama, denge, kişi hakları” gibi demokrasiyi hâkim kılacak kavramlara hukukçu kimliğiyle sıkça atıf yapmaktadır.

Başgil, tabii haklar olarak nitelediği insan hakları meselesini Antik dönemden itibaren ele almıştır. Yönetici kudretin sınırlanması ve onun üstünde bir güç görme arayışının Antik Yunan ve Roma filozoflarınca dillendirildiği gibi Musevi, Hıristiyan ve İslam dinlerinde de ferde ait tabii hukukun, yönetici sınıfa karşı korunduğunun altını çizmiştir (2019a: 300-301). Modern anlamda, kamu haklarının başında yaşama ve mülk edinme haklarının geldiğini belirtmiş ve fikir, söz, yazı ve vicdan hürriyetinin de temel haklar arasında olduğunu vurgulamıştır (2017: 143). Başgil, modern hakların ortaya çıkışında 1215 tarihli Magna Carta'ya atıf yapmış ve 17. yüzyıl İngiliz filozofu John Locke'un insan hakları düşüncelerinin önemini altını çizmiştir (2019a: 325-326). Sonraki yüzyılda Toplum Sözleşmesi'nin yazarı Rousseau'nun bu eseriyle, halk ile hükümet arasındaki ilişkileri açıklığa kavuşturarak bireyin haklarına önem atfettiğini anlatmaktadır. Başgil, fikir hareketlerinin gelişmesi ile ihtilallerin meydana geldiğini, Amerikan bağımsızlık savaşı ve Virginia Haklar Bildirisi ile insanların doğal ve temel haklarının belgelendiğini belirtir. Bunu takip eden 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesinin, vatandaşların temel hakları olan hürriyet, emniyet ve mülkiyet haklarını koruma altına aldığını vurgular. Bu hakların kabulünün mutlakiyet rejimleri yerine kanuna dayalı meşruti rejimler ile cumhuriyet rejimlerini meydana getirdiğini ifade eder (2019a: 327-329). Tarihî sürecin tedrici olarak meydana getirdiği bu değişimin 19. yüzyılda Avrupa etkisiyle Türkiye'de de görüldüğünü belirten Başgil, 1839 Gülhane Hattı Hümayunu, 1876 Kanuni Esasi, 1909 Kanuni Esasi'nin tadil edilmesi ve 1924 Anayasası'nın kişi hak ve hürriyetlerini düzenleyen 5. faslının bu etki ile inşa edildiğinin altını çizmektedir (2017: 145).

Başgil'e göre hukuk nazariyattan ibaret değildir. Nasıl uygulamaya konulduğu da bir o kadar önemlidir. Demokrasi rejiminin her rejimden ne

zaman daha tehlikeli bir hâl alabileceği sorusu üzerinde durması bununla ilişkilidir. Hak ve hakikatin çoğunluk ve azınlık gibi bir sayı nispetiyle ölçülemeyeceğinin altını çizen Başgil, “demokraside ekseriyeti makul yolda yürütmek” gibi bir sorumluluğu yönetenlerin omuzlarına yüklemektedir. Başgil’in günümüz için de hâlâ kıymetini muhafaza eden demokrasiyi “itidal ve muvazene rejimi” olarak tanımlaması bıraktığı fikrî mirasın mühim noktalarındandır (Çağlıyan İçener, 2018)

Sonuç

Türkiye’nin sancılı demokratikleşme serüveninde, fikir hayatımızda demokrasi kavramının içini dolduran fikir ve aksiyon adamlarını incelemek oldukça önemlidir. Bu bağlamda Ali Fuad Başgil hususî bir yere sahiptir. Nitekim Başgil üzerine yapılan çalışmalar son yıllarda sayıca artmakta ve derinleşmektedir. Söz konusu çalışmalarda, Başgil’in entelektüel kimliği mânevîyatçı, terakkici, milliyetçi, liberal, muhafazakâr, demokrat gibi pek çok farklı etiket altında incelenmiştir. Bu çalışma ise, Başgil’i kendi tanımlarımız yerine kendini tanımladığı kimlikler üzerinden ele almakta ve kendi dönemini aşan bir vukûfiyetle kavramsallaştırdığı demokrasi tasavvurunu Batı’ya yaklaşımıyla birlikte ortaya koymaktadır.

Batılılaşma Türk fikir hayatının netameli konularından biri olmayı sürdürmektedir. Muhafazakâr kesimlerin çoğunlukla mesafeli bir ilişki kurduğu ve kendisinin dışında bir varlık olarak hatta yer yer karştı biçiminde kurguladığı Batı’ya Başgil’de rastlanmaz. Başgil tahsil için gittiği Batı’yla temasından bambaşka bir Batı algısı edinmiştir. Batı’nın teknik üstünlüğüne rağmen ahlâkî çöküntü içinde olduğundan hareket eden, bazen de bunu aşmak için kabaca bir ayırımla maddeci ve spiritüalist olmak üzere iki Batı’nın var olduğunu ileri süren muhtelif muhafazakâr damarlardan farklı bir noktada durmaktadır. Bizi, “ince medeniyet” olarak nitelediği Batı medeniyetinin mânevî temelleri üzerinde düşünmeye davet eder. Bu Başgil’in kanaatimizce gözden kaçırılan en önemli taraflarından biridir. Başgil, Batı medeniyetinin hayranlık duyulması tarafının “insana verdiği kıymet” olduğunu vurgulamıştır. Nitekim fert-cemiyet-devlet seviyelerinde bunun yansımalarını göstererek Batı medeniyetinin ayırıcı vasfını ortaya koymuştur. Fert seviyesinde, gönüllerde yatan “insanlık duygusu”; cemiyet seviyesinde, sosyal ve resmi münasebetlerde hüküm süren “insanlık terbiyesi ve ahlâkı”; hukukunda ve devlet idaresinde ise yerleşmiş olan “insanlık felsefesi ve kaidesi” Başgil’in demokrasi anlayışını etkisi altına alan Batı medeniyeti çözümlemesidir.

Bir toplumda demokrasi şuurunun oluşabilmesinde toplumu oluşturan fertlerin demokrasiye gönül vermesi, inanması ve demokrasi talebini her fırsatta ortaya koyması oldukça önemlidir. Demokrasi aynı zamanda birlikte yaşamaya ilişkin bir terbiye, kültür ve medeniyet meselesidir. Demokrasi daha çok bir “hükümet rejimi” olarak görülse de bu açıdan bakıldığında Başgil’in de tanımladığı şekliyle gelişmiş hâliyle bir “cemiyet rejimidir”. Başgil, Batı’da 19. yüzyılda görüldüğünü belirttiği ve siyasi demokrasi den içtimâî demokrasiye geçiş olarak adlandırdığı süreci bu nedenle dikkatimize sunmaktadır. Demokrasinin maddî unsurları olan kurumlar ve kurallara değinmekle beraber muhit, kültür gibi mânevi unsurlara dikkatimizi çekmesi, sandık demokrasisinin ötesinde demokrasinin ahlâkî boyutuna yaptığı vurgu, demokrasi bahsinde döneminin çok ilerisinde bir kavrayışa sahip olduğunu göstermektedir. Demokrasinin prosedürel tarafı şüphesiz gereklidir. Kurallar ve kanunlarla belli bir işleyiş mekanizmasının olması bu kanunların nasıl uygulandığı ve bunu doğrudan etkileyen bir konu olması nedeniyle de bunların fert/cemiyet tarafından nasıl benimsendiği hususları konuyu sosyolojik bir mecraya taşımaktadır. Başgil, bireyin ancak hoşgörü, tolerans ve müsâmaha ortamından beslenerek demokratik bir kültür ve anlayışı inşa edeceğini vurgulamıştır. Demokratik kültürün, ancak bu mânevi değer ortamı kurulduktan sonra hürriyet, eşitlik ve adalet anlayışı üzerinde yükselineceğini belirtmiştir. Demokrasi tanımlamasını hukukçu kimliğini aşan bir kavrayışla tarihî, sosyolojik ve ahlâkî boyutları mezcederek meseleye dâhil etmesi, Başgil’in demokrasi tasavvurunu bu çalışmanın amaçladığı şekilde daha derinlikli incelemeyi gerekli kılmaktadır.

Başgil’i özgün kılan, Batı ve Türkiye üzerine yaptığı tespitlerin alışlagelmişin dışında olmasıdır. Batı’da demokrasinin toplumun ahlâkî değerlerine, eğitimdeki demokrasi kültürüne, hak ve hukuk anlayışına dayandığını belirtir. Takdir ettiği noktaları ısrarla belirtmekten kaçınmayan Batı medeniyetiyle barışık bu anlayışını Türk muhafazakârlığı ile birleştirmesi Başgil’e özgü ve onu farklı kılan bakış açısidir. Onun fikrî haritasının renkliliğinde, Avrupalı filozoflardan edindiği bilgilerle Fransızca olarak kaleme aldığı eserleri *Sebilürreşad* Dergisi’nde yazdığı İslamî meselelere odaklanan makalelerle buluşabilmektedir. Bu entelektüel birikim Türkiye’ye ait tartışmalarda Başgil’i güncel siyasi tartışmaların üstünde konumlandırarak onu “yaşadığı zamandan bağımsız” bir mütefekkiye dönüştürmüştür. Bu kimlik, yaşadığı dönemin siyasi iklimiyle uyumsuzluğu getirmiş olsa da kendisinden yarım asır sonrasında dahi fikirlerini güncel kılmaktadır.

Kaynakça

- Akkaya, Y. (2008). "Korporatizmden Sendikal İdeolojiye, Milliyetçilik ve İşçi Sınıfı". ss.829-840 içinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik* C.4 editör T. Bora ve M. Gültekinçil. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akşam Gazetesi. 1 Ağustos 1960. "Gençlik Gericiliği Protesto Etti".
- Akyol, T. (1997). *Bilim ve Yamılgı*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Akyol, T. (2006). *Gelenek ve Türk Aydını*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Akyol, T. (2006). "Taha Akyol ile Muhafazakârlık ve Muhafazakâr Olmak Üzerine". ss.49-76 içinde *Gelenek ve Türk Aydını* röportaj Ö. Çaha. Ankara: Kadim Yayınları.
- Akyol, T. (2019). "Başgil'in Siyasi Çizgisi". ss.33-40 içinde *Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil'in Anısına Armağan*. editör A. Kendigelen, S. Yüksel. İstanbul: On İki Levha.
- Başgil, A. F. (1952a). "Lâiklik Meselesi ve Din Hürriyeti". *Serdengeçti Dergisi*, 4 (15-16): 5-6.
- Başgil, A. F. (1952b). "Mâneviyata Muhtacı". *Sebilürreşad Dergisi*, 4 (124-2): 379-380.
- Başgil, A.F. (1935). *Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*. İstanbul: Türkiye Matbaası.
- Başgil, A.F. (1949). *Demokrasi ve Hürriyet*. İstanbul: Nuri Akça Matbaası.
- Başgil, A.F. (2007). *Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil'den Mektuplar*. İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Başgil, A.F. (2017). *Konferanslar* (3. Baskı). İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Başgil, A.F. (2018). *Hatıralar* (7. Baskı). İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Başgil, A.F. (2019a). *Demokrasi Yolunda* (6. Baskı). İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Başgil, A.F. (2019b). *Din ve Laiklik* (13. Baskı). İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Başgil, A.F. (2019c). *İlmin Işığında Günün Meseleleri* (5. Baskı). İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Başgil, A.F. (2019d). *Yakın Maziden Hatıra Kıymatları* (4. Baskı). İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Başgil, A.F. (2019e). *27 Mayıs İhtilâli ve Sebepleri* (8. Baskı). İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Başgil, A.F. (2021). *Gençlerle Başbaşa* (144. Baskı). İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Birinci, K. (2017). "Terakki Muhafazakâr Bir Mütefekkirin Sivil Toplum Tecrübesi: Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti". *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. 14 (52): 177-199.
- Birinci, K. (2018). *Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Cinisi, R. (2017). "Ord. Prof. Ali Fuad Başgil". *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. 14 (52): 247-253.
- Çağlıyan, Z. (2006). "Erken Cumhuriyet Dönemi Sentezci Muhafazakârlığı'nda 'Değişim': Ahmet Hamdi Tanpınar ve Türk Modernleşmesi". *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. 2 (9-10): 79-90.
- Çağlıyan İçener, Z. (2017). "Ali Fuad Başgil'in Fikrî Mirası: Demokrasi Yolunda Hürriyet ve Hukuktan Taviz Vermeden Yürümek". *Vefatının 50. Yılında Ali Fuad Başgil Sempozyumu*, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı & Muhafazakâr Düşünce Dergisi. Ankara. 19 Aralık. Erişim: 20.07.2023 <https://www.youtube.com/watch?v=ZkFpJgWNjPo>
- Demirci, H.A. (2017). "Bir Biyografinin İzinde: Ali Fuad Başgil'in Hayatından ve Mücadelesinden Bazı Kesitler". *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. 14 (52): 27-40.
- Dursun, D. (2017). "Ali Fuad Başgil'in Hür Fikirler Mecmuası". *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. 14 (52): 221-233.
- Dursun, D. (2019). "Ali Fuad Başgil'in Hür Fikirler Mecmuası'ndaki Yazıları". *Liberal Düşünce Dergisi*. 24 (94): 127-149.

- Göze, E. (1993). *Gözümle ve Gönümle Tamdıklarım*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Göze, E. (2000). "Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil Bibliyografyadan Biyografiye" ss. VII-XXXII içinde *Ali Fuad Başgil Bibliyografyası*. Editör Arif Aşçı. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Haklı, S. Z. (2015). "Tek-Parti Döneminde Akademik Bir Dergi: Siyasi İlimler Mecmuası". *Liberal Düşünce Dergisi*. 20 (78): 105-122.
- İpşirli, M. (2003). "Medresetül Kudat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 28: 343-344.
- İrem, N. (2002). "Turkish Conservative Modernism: Birth of a Nationalist Quest for Cultural Renewal". *International Journal of Middle East Studies*. 34 (1): 87-112.
- İrem, N. (2004). "Undercurrents of European Modernity and the Foundations of Modern Turkish Conservatism: Bergsonism in Retrospect". *Middle Eastern Studies*. 40 (4): 79-112.
- Kahraman, İ. (2017). "Ali Fuad Başgil Üzerine". *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. 14 (52): 201-206.
- Kavuncuoğlu, S. (2017). "Türk Muhafazakâr-Liberal Siyasi Düşüncesi ve Ali Fuad Başgil (1899-1967)". *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. 14 (52): 141-160.
- Kılıç, E. , (2012). *Materyalizm Karşısında Ali Fuad Başgil*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kılıç, E. "Maneviyatçı Bir Ufuk: Ali Fuad Başgil". *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. 14 (52): 87-100.
- Kurşunoğlu, M.S. (2017). "Fransız Devrimi'nden Türk İnkılabına: Muhafazakâr Bir Aydın Olarak Ali Fuad Başgil'in Eleştirileri". *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. 14 (52): 49-86.
- Livan, F. (2020). "Türk Siyasal Düşüncesinde Modernleşme ve Bergsonculuk: Anti mi Alternatif mi?". *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*. 75 (4): 1443-1467.
- Mert, N. (2021). "Muhafazakârlık ve Laiklik". ss.314-345 içinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık C. 5* editör T. Bora ve M. Gültekingil. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mısıroğlu, K. (2017). *Benden Tarihe Haberler*. İstanbul: Sebil Yayınevi.
- Önder, T. (2021). "Ali Fuad Başgil". ss.291-301 içinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık C. 5* editör T. Bora ve M. Gültekingil. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özbadem, F. (2021). *Ali Fuat Başgil: Mesajlar*. İstanbul: Çıra Genç Yayınları.
- Özçelik, S. (1992). "BAŞGİL, Ali Fuat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 5: 128-130.
- Sucu, İ. (2020). "İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türk Modernleşmesindeki Aks Değişiminin İzleri: Hür Fikirler Mecmuası". *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*. 4 (1): 62-76.
- Şahbaz, Y. (2017). "Maneviyatçılık ve Din ve Vicdan Hürriyeti Bağlamında Ali Fuad Başgil'de Laiklik Anlayışı". *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. 14 (52): 101-117.
- Şık, A. (2019). "Bir Türk Münevver ve Mütefekkiri Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil'e Bakış". *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 5 (1) : 63-78.
- Tanör, B. (2010). *Anayasal Gelişme Tezleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları,
- Topçu, N. (2015). *Millet Mistikleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Çağlar Yılmaz, Ö., Sönmez, B. ve Birinci, K. (der.). (2018). *Hür Fikirler: Aylık Fikir Mecmuası*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Yörük, A.A. (2019). "Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil Hayat Hikâyesi ve Bibliyografyası". ss. XV-L içinde *Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil'in Anısına Armağan*. editör A. Kendigelen, S. Yüksel. İstanbul: On İki Levha.
- Yücel, M.S. (2016). *Çankaya'dan Beştepe'ye Türkiye'de Cumhurbaşkanı Seçimleri*. İstanbul: Ülke Kitapları.